

FİLOLOGİYA ELMLƏRİ

UOT:80.

**NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “LEYLİ VƏ MƏCNUN” ƏSƏRİNDƏ
FRAZEOLÖGİZMLƏR VƏ ONLARIN ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ***f.ü.f.d., dosent Əhmədova Aytən Arzulla qızı**Gəncə Dövlət Universiteti**83-aytan@mail.ru*

Xülasə: Azərbaycanın böyük mütəfəkkir şairi Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatında xüsusi mövqeyi olan sənətkardır. Nizaminin əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında və ictimai fikir tarixində yeni dövr başlamışdır. Sənətkarın misilsiz əsərləri və qabaqcıl ideyaları Şərqi böyük sürətlə yayılmış, bir sıra xalqların ədəbiyyatına müsbət təsir göstərmişdir. Şairin zəngin yaradıcılığını bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti hesab etmək olar.

Nizami Gəncəvi insanları daim əxlaqi kamilliyə çağıran və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşıl原因 bir sənətkar olmuşdur. Qüdrətli söz və fikir ustasının əsərləri içərisində xüsusi yeri olan “Leyli və Məcnun” poeması onun misilsiz istedadının, qabaqcıl ideyalarının məhsuludur.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsəri ədəbiyyatımız üçün çox qiymətli hesab olunur, ancaq biz bu məqalədə xalqın milli təfəkkürünün məhsulu olan frazeologizmləri araşdırmağa çalışacağıq.

Hər bir dilin leksik sistemində müxtəlif dil vahidləri vardır. Birləşmə şəklində işlədilən bu leksemlər bəzən bir sözü ifadə etmək üçün istifadə olunur. Belə leksikləşmiş söz birləşmələri dilçilik ədəbiyyatında frazeoloji vahidlər, məcmusu isə frazeologizmlər adlanır.

Məqalədə Nizami Gəncəvinin dilində işlədilmiş külnü göyə sovuran, canına qəsd etmək, qəlbində kaman inləmək, gözdən kirpik çəkmək, könül verdilər, qəm odundan yanmaq kimi frazeoloji birləşmələrin xüsusiyyətləri izah edilmişdir.

Məqalədə yalnız mətn daxilində bütöv

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, şer, frazeologiya, özəllik

Ключевые слова: Низами Гянджеви, стихотворение, фразеология, особенности

Key words: Nizami Ganjavi, poem, phraseology, features

Azərbaycanın böyük mütəfəkkir şairi Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatında xüsusi mövqeyi olan sənətkardır. Nizaminin əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatında və ictimai fikir tarixində yeni dövr başlamışdır. Sənətkarın misilsiz əsərləri və qabaqcıl ideyaları Şərqi böyük sürətlə yayılmış, bir sıra xalqların ədəbiyyatına müsbət təsir göstərmişdir. Şairin zəngin yaradıcılığını bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti hesab etmək olar.

XII əsrdə yaşayıb yaratmış dahi sənətkarın beş böyük poeması (“Xəmsə”si) çağdaş ədəbiyyatımız və ədəbi dilimiz üçün öz aktuallığını qorumaqdadır.

Böyük şairin dəyəri dövlətimiz tərəfindən layiqli şəkildə verilmişdir. Belə ki, prezidentimiz cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq 2021- ci ili “Nizami Gəncəvi” ili elan etmişdir.

Nizami Gəncəvi insanları daim əxlaqi kamilliyə çağıran və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşıl原因 bir sənətkar olmuşdur. Qüdrətli söz və fikir ustasının əsərləri içərisində xüsusi yeri olan “Leyli və Məcnun” poeması onun misilsiz istedadının, qabaqcıl ideyalarının məhsuludur.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” əsəri ədəbiyyatımız üçün çox qiymətli hesab olunur, ancaq biz bu məqalədə xalqın milli təfəkkürünün məhsulu olan frazeologizmləri araşdırmağa çalışacağıq.

Hər bir dilin leksik sistemində müxtəlif dil vahidləri vardır. Birləşmə şəklində işlədilən bu leksemlər bəzən bir sözü ifadə etmək üçün istifadə olunur. Belə leksikləşmiş söz birləşmələri dilçilik ədəbiyyatında frazeoloji vahidlər, məcmusu isə frazeologizmlər adlanır. Tezisdə Nizami Gəncəvinin dilində işlədilmiş frazeoloji birləşmələr tədqiq edilmişdir.

Azərbaycan dilində sözlərin bir qisminin yalnız bir məna daşıyır. Məsələn, baxmaq, saç, çiçək, beş və s. Dildə elə sözlərə rast gəlinir ki, onlar daha çox məna kəsb edir: ağız, göz və s. *Ağız* sözünün Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində mənası belədir: insan və heyvanların üzlərinin arasında yerləşən, yeyib- içməyə və səs çıxarmağa imkan verən bədən üzvü. İnsan *ağızından* çıxan sözlərə fikir verməlidir. Burada *ağız* sözü nominativ mənada işlədilmişdir. Ancaq *ağız* sözünü bir az məcazlaşdıraraq *qapının ağzı*, *küçənin ağzı*, *evin ağzı* kimi işlədə bilərik. Bu mənalar sonradan formalaşdığına görə buna düzəltmə nominativ mənalar deyə bilərik.

Sənətkarın “Leyli və Məcnun” əsərində də belə sözlərə rast gəlinir. Məsələn, *almaq*, *çəkmək* və *vermək* feilləri bir neçə mənada işlədilmişdir: *gövhəri almaq* (76), *xəbər almaq* (74), *can almaq* (81), *cilovunu çəkmək* (147), *dərd çəkmək* (89), *xəcalət çəkmək* (75), *zülm çəkmək* (147), *qəm çəkmək* (158), *təsəlli vermək* (152), *salam vermək* (89), *cavab vermək* (88) və s. Nümunələrdə qeyd olunmuş *gövhəri almaq*, *cilovunu çəkmək* həqiqi, yəni nominativ mənada, *xəbər almaq*, *can almaq*, *dərd çəkmək*, *xəcalət çəkmək*, *zülm çəkmək*, *qəm çəkmək*, *təsəlli vermək*, *salam vermək*, *cavab vermək* isə məcazi mənada işlədilmişdir. Burada frazeoloji birləşmələrin yarandığını müşahidə etmək olur.

Frazeologiya yunan sözü olub, dildə mövcud olan sabit söz birləşmələrinin məcmusu deməkdir. Frazeoloji birləşmələr nitq ifadəlilik, obrazlılıq, canlılıq gətirən, onu daha təbii, təsirli edən dil vahidlərindəndir. Belə birləşmələrə sabit *söz birləşmələri* də deyilir. Frazeoloji vahidlərin yaranma tarixi çox qədimdir. Onlar xalqımızın həyat tərz, məişəti, məşğul olduğu sənət- peşə inam və inancları, adət- ənənələri və s. ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Məsələn, gözdən pərdə asmaq, saqqalı ələ vermək, dil boğaza qoymamaq, ağzına su alıb oturmaq, duz- çörək kəsmək və s.

Frazeoloji vahidlər, əsasən, iki mənbə əsasında yaranır: I. Dilimizin daxili imkanları hesabına, II. Alınmalar hesabına. “Leyli və Məcnun” poeməsindən götürülən nümunədə bunu müşahidə edə bilərik. Məsələn, *külünü göyə sovurmaq* (dilnin daxili imkanları hesabına), *pərişan gözləri yol süpürmək* (bir tərəfi alınma sözlərin hesabına).

Frazeoloji birləşmələr məcazi mənalı olur. Bunlar bir sözə - bir leksik vahidə bərabər olan birləşmələrdir. 1. Bu iki nəzənin *odlara yandı*. 2. Onlar bir- birinə *könül verdilər*. Birinci cümlədə *odlara yandı- qəmləndi, dərdləndi*, ikinci cümlədə isə *könül verdilər- sevdilər* mənalarını ifadə edir.

Fazeoloji birləşmələrin tərkibindəki sözlər həqiqi mənalarını itirir və yalnız məcazi mənada işlədilir. Bu cəhətə görə onlar sərbəst (sintaktik) söz birləşmələrindən fərqlənir, yəni dildə sabit birləşmə kimi müşahidə olunur. Komponentlərinin mənaca qovuşuq və ayrılmaz olması frazeologizmlərin sabitliyini göstərir. Bu birləşmələrin quruluşunda məna birləşdirən və məna fərqləndirən əlamətlər vardır. Diferensial (məna fərqləndirən) əlamətlər bu tip birləşmələrin mənaca rəngarəng olduğunu, inteqral (məna birləşdirən) əlamətlər isə bir frazeologizmin digərinə uyğunluğunu göstərir. Frazeologizmlərin mənası tərkib üzvlərinin mənaları əsasında yox, bütövlükdə müəyyənləşir. Bunların mənasına forma və məzmun vəhdəti baxımından yanaşmaq lazımdır. Frazeologizmləri təşkil edən sözlər tərkibcə və sıracə sabit, mənaca bir leksemi ifadə edir. Frazeologizmlər tərkibcə dəyişməz birləşmələrdir. Bunları dildə hazır şəkildə götürülüb istifadə olunur. Onun tərkib hissələri bir- biri ilə möhkəm bağlıdır, sistem təşkil edir. Sabit söz birləşmələrinin leksik tərkibi ən azı iki və ya üç bəzən də dörd sözdən təşkil olunur. Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasında da

frazeoloji birləşmələrin belə formalarına rast gəlinir. Məsələn, *külünü göyə sovuran (110)*, *canına qəsd etmək (69)*, *qəlbində kaman inləmək (76)* və s.

Sabit xarakterli frazeologizmlər ifadə etdikləri mənaya görə iki qrupa ayrılır: 1. Mənası tərkib üzvləri ilə heç bir əlaqəsi olmayan frazeoloji birləşmələr: qulaq vermək, dilə tutmaq, əli aşağı olmaq. 2. Mənası tərkib üzvlərindən birinin mənası ilə əlaqədar olan frazeologizmlər: göz yummaq, baş bulamaq, əl qaldırmaq.

Dahi sənətkarın "Leyli və Məcnun" əsərindən gətirilmiş nümunələrdə də bunu müşahidə etmək olur. Məsələn, *qəm odundan yanmaq (71)*, *gözdən kirpik çəkmək (76)* frazeoloji birləşmələrinin zahirən görününən *qəm*, *odundan*, *yanmaq*, *gözdən*, *kirpik*, *çəkmək* sözləri tamamilən başqa mənalar ifadə edir. *Qəm odundan yanmaq* frazeoloji birləşməsinin təxmini mənası: Aşiq olan birinin şiddətli dərəcədə kədərlənməsi, *gözdən kirpik çəkmək* frazeologizmi isə ayıq-sayıq olmaq mənasını verir.

Mənası tərkib üzvlərindən birinin mənası ilə nisbətən əlaqədar olan frazeologizmlər əsərdə məharətlə istifadə olunmuşdur. Məsələn, *Kəbin kəsilsin (75)*, *gözünü dikmək (75)*, *gözü dəymək (71)*, *gözündən düşmək (71)* və s.

Dilimizdə frazeoloji vahidlərin bir qisminin mənası mətndən asılı olur. Bu tip birləşmələr yalnız mətn daxilində bütövlükdə frazeoloji vahid səciyyəsi daşıyır. Məsələn, *Qarışqa selinə köməkçi duran (70)*. *Zəngülərlə ürək yandırardı (70)*. *Matəm ordusuna sərkərdə olan (70)*.

Uzun bir inkişaf yolu keçmiş dilimiz mükəmməl bir dildir. Biz dilimizin zənginliyini Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poemasında frazeologizmləri tədqiq edərkən müşahidə etdik. Beləliklə, biz ümumxalq təfəkkürünün məhsulu olan frazeoloji birləşmələri XII əsrdə yazılmış dahi Nizami Gəncəvi əsərlərində də müşahidə edə bilirik.

Məqalə "Xalq şairi" Səməd Vurğunun tərcüməsi əsasında araşdırılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Həsənov H., Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 1988, 306 s.
2. Gəncəvi N., "Leyli və Məcnun", Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2004, 286 s.

PHRASEOLOGISMS AND THEIR STYLISTIC FEATURES IN NIZAMI GANJAVI'S WORK "LEYLI AND MAJNUN"

Ahmadoa Aytan Arzulla

Summary

The great Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi is an artist with a special position in world literature. With the works of Nizami, a new period began in Azerbaijani literature and the history of public opinion. The artist's unparalleled works and advanced ideas spread rapidly to the East and had a positive impact on the literature of a number of nations. The rich creativity of the poet can be considered an achievement of human culture. Nizami Ganjavi was a craftsman who always called people to moral perfection and instilled high moral qualities. The poem "Leyli and Majnun", which has a special place among the works of the powerful master of words and ideas, is the product of his incomparable talent and advanced ideas.

Nizami Ganjavi's work "Leyli and Majnun" is very valuable for our literature, but in this article we will try to study the phraseology that is the product of the national thinking of the people. Each language has different language units in its lexical system. These lexemes, used in conjunction, are sometimes used to express a word. Such lexicalized word combinations are called phraseological units in linguistic literature, and aggregate phraseological units. The

article reveals the features of phraseological combinations used in the language of Nizami Ganjavi.

The article examines only the phraseological units within the text, which have the character of a whole phraseological unit: Auxiliary to the flood of ants. The bells were burning. Commander of the mourning army.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ И ИХ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»

Ахмадова Айтан Арзулла

Резюме

Великий азербайджанский поэт и мыслитель Низами Гянджеви - художник, занимающий особое положение в мировой литературе. С творчеством Низами началась новая эра в азербайджанской литературе и истории общественного мнения. Бесподобные произведения и передовые идеи художника быстро распространились на Восток и оказали положительное влияние на литературу ряда народов. Богатое творчество поэта можно считать достижением человеческой культуры.

Низами Гянджеви был мастером, который всегда призывал людей к нравственному совершенству и прививал высокие моральные качества. Поэма «Лейли и Меджнун», занимающая особое место среди произведений могущественного мастера слова и идей, является продуктом его несравненного таланта и передовых идей.

«Лейли и Меджнун» Низами Гянджеви считается очень ценным для нашей литературы, но в этой статье мы постараемся изучить фразеологию, являющуюся продуктом национального мышления народа.

В лексической системе каждого языка есть разные языковые единицы. Эти лексемы, используемые вместе, иногда используются для выражения слова. Такие лексикализованные словосочетания в лингвистической литературе называются фразеологизмами, а также агрегированными фразеологизмами.

В статье раскрываются особенности фразеологических сочетаний, используемых в языке Низами Гянджеви. В статье исследуются только фразеологизмы, имеющие характер фразеологизма в тексте: В помощь муравью наводнению. Колокола горели. Командующий траурной армией.

Rəyçi: dosent Aidə Ədib qızı Həsənova

Azərbaycan dili kafedrasının 24 yanvar 2025-ci il tarixli iclasının 11saylı protokolu

Daxil olma tarixi 27 yanvar 2025-ci il